

UVODNIK

Skrbstveni deficit je eden izmed glavnih družbenih problemov, s katerimi se soočajo, ne pa tudi ustrezno spopadajo sodobne evropske in zunajevropske države: potrebe in povpraševanje po skrbi naraščajo, viri in kapacitete za nudenje skrbi pa se zmanjšujejo. Kot pojav, ki ga določa preplet družbenoekonomskih, demografskih in političnih sprememb, in ki spreminja individualna in družbena (sistemska) tveganja, zahteva pozornost tako akademskih raziskovalcev kot tudi oblikovalcev javnih politik v državah razvitega in manj razvitega sveta.

S 'skrbjo' označujemo plačano in neplačano odnosno (vzgoja, nega in opora odvisnih in pomoči potrebnih družinskih članov) in neodnosno (npr. priprava hrane, čiščenje) družbeno reproduktivno delo. Čeprav je skrb zasebna *in* javna odgovornost, je v imaginariju sodobnih družb še vedno pogosto razumljena kot prvenstveno zasebna zadeva oziroma odgovornost žensk do drugih članov iste (nuklearne) družine in/ali sorodstvenega omrežja, torej izključena iz 'političnega' ter razsežnosti javnega sektorja. 'Skrbstveni deficit' (Hochschild, 1995) se nanaša na pomanjkanje (dosegljivih) formalnih plačanih skrbstvenih storitev (zasebno ali javno financiranih) in neformalne neplačane družinske skrbi, obravnavamo pa ga kot del širšega pojava 'multiple krize skrbi' (Zimmerman et al, 2006), katere sestavni del so še: komodifikacija skrbi v smislu prenosa zagotavljanja skrbi kot predhodne zasebne aktivnosti na globalni in lokalni trg delovne sile; naraščajoč vpliv nadnacionalnih organizacij (Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka itd.) na naravo skrbstvenega dela v razvijajočih se državah ter ekonomske in socialne politike, ki preddoločajo ter uokvirjajo pogoje, v katerih multilateralne organizacije oblikujejo svoje javne politike; poglobljanje globalnih družbenoekonomskih in raso/etničnih delitev.

V grobem lahko ločimo dve glavni transformaciji, ki v zadnjem četrletju 20. stoletja intenzivirata pritiske na družbeno reprodukcijo in posledično ustvarjata skrbstveni deficit v številnih družbah bogatega severa in revnega juga. Po eni strani povečevanje participacije žensk na trgu delovne sile ob bistveno nespremenjeni spolni delitvi skrbstvenega dela v zasebni sferi ustvarja napetost med plačanim delom in zasebnim/družinskim življenjem (zlasti za ženske), po drugi strani pa globalna ekonomska restrukturacija in neoliberalne politike spodkopavajo temelje socialne države, iz katere so posameznice in posamezniki pridobivali resurse za zagotovitev svoje blaginje in socialne varnosti.

Ko je večina odraslih članov gospodinjstva zaposlenih zunaj doma ter so

njihove zmogljivosti za nudenje skrbi omejene in država sočasno s svojim javnim sektorjem nadaljuje z umikom iz skrbstvenega sektorja, je potrebno skrb za pomoči potrebne družinske člane poiskati drugje. Družine oz. gospodinjstva se s skrbstvenim deficitom soočajo na različne načine, ki pa običajno pomenijo (dvojno) privatizacijo družbene reprodukcije. V revnih državah skrbstvene obveznosti zaposlenih mater prevzamejo starejši otroci, možje ali članice razširjene družine, v najslabšem primeru nihče – tedaj so pomoči potrebni prepuščeni sami sebi ('enojna' privatizacija: skrb je premeščena v sfero zasebnega doma; raziskave do sedaj niso razkrile jasnega vzorca, kdo v družini/sorodstvu prevzame obveznosti odsotne matere ali hčerke), v bogatejših državah pa vedno več zaposlenih žensk prenaša svoje skrbstvene obveznosti na revnejšo in ranljivejšo populacijo, t. i. družinske delavke (dvojna privatizacija: za skrb so odgovorna zasebna gospodinjstva, ki skrbstvene storitve kupujejo na trgu). Tudi nekatere ženske, ki ekonomsko migrirajo v smeri jug-sever, kjer gospodinji ter oskrbujejo odvisne in onemogle družinske člane, nadomeščajo svoje lastno skrbstveno delo v državi izvora z najeto lokalno delovno silo revnejših žensk. Tako vznikajo t. i. 'globalne verige skrbi' (Hochschild, 2000), ki utelešajo in reproducirajo nove globalne družbene delitve in hierarhije.

Globalne in lokalne verige skrbi, ki odpirajo nov prostor zagotavljanja blaginje in varnosti posameznikom na ravni individualnih gospodinjstev, lahko opazujemo kot pripraven prostor iz/menjave med ženskami, ki zaradi pritiskov plačane zaposlitve in kariere povprašujejo po skrbstvenih delavkah in ženskah, katere zaradi (osnovnega ali boljšega) preživetja iščejo delo, torej kot rešitev, ki je 'dobra' in koristna za obe strani. Kriza družbene reprodukcije kot posledica povečanega povpraševanja po skrbstvenem delu in sočasne neodzivnosti javnih institucij je ženskam odprla nove zaposlitvene možnosti v storitvenem sektorju (opolnomočenje domačink iz nižjih razredov, feminizacija migracijskih procesov), skrbstvene verige pa aktivirajo prepotreben skrbstveni potencial, ki zapolnjuje skrbstveno vrzel v gospodinjstvih na globalni in lokalni ravni (ob sočasni podpori, ki jo zagotavljajo zaposlovanju ter kariere žensk in moških iz višjih razredov). Vendar je resničnost veliko kompleksnejša in njene temnejše plati so običajno skrite. Skrbstvene verige reproducirajo neenako spolno delitev skrbstvenega dela, zlasti v zahodnih gospodinjstvih (skrb za družino se ne izenačuje glede na spol, ne premešča se z ženske na moške, temveč z žensk na druge ženske po razredni in rasni lestvici navzdol); kot cone srečevanja različnih družbenih kategorij izražajo in utrjujejo druge oblike neenakosti in hierarhije (rasne, etnične, razredne, izobrazbene, informacijske, zaposlitvene) ter razredno in etnično diferenciacijo med ženskami samimi; posebej pa izpostavijo probleme izkoriščanja, nizkih plačil, nereguliranega dela, dekvalifikacije (v primeru izobraženih transnacionalnih migrantk – družinskih delavk). Verižni

transnacionalni in lokalni prostori skrbi tudi niso 'inkluzivni' v smislu vključenosti vseh, ki se soočajo s skrbstvenim deficitom. Dejstvo je, da je ekonomsko šibkejšim skupinam sodelovanje v verigah pogosto onemogočeno, tako so prepuščeni lastnim manevrskim sposobnostim, ki pa so zopet družbeno pogojene: zaposlitvena situacija, kupna moč, socialna omrežja, informacije, dostop do javnih storitev itd. Tako ostajajo njihovi problemi s časovnimi pritiski plačane zaposlitve pogosto nerešeni, potrebe po dnevnem vzdrževanju gospodinjstva pa nezadovoljene.

Z vidika doseganja enakopravnejše spolne in (mednarodne) družbene delitve dela ter družbene pravičnosti je zato – poleg ustreznega reguliranja neformalnega plačanega reproduktivnega dela z jasnimi cilji, da se izboljša zaposlitvena in življenjska situacija družinskih delavk – toliko pomembnejše senzibilizirati politično okolje, da poskrbi za (nove) osnove kolektivnega pristopa k zagotavljanju blaginje posameznikov ter zavrne diktate neoliberalnih režimov. Da bi presegli aktualno individualizirano, komodificirano (zasebno financirano) reševanje napetosti med plačanim delom in zasebnim življenjem, so potrebne spremembe v družbeni organizaciji skrbi, ki se opirajo na ustrezne javne politike, ter zagotoviti večjo javno podporo zaposlenim ženskam in moškim, staršem in družinam. V tej smeri so se v 90. letih 20. stoletja v Evropski uniji vzpostavile politike usklajevanja plačanega dela in zasebnega ter družinskega življenja, pogojene z različnimi tipi sistemov blaginje, ki so se uveljavili v zgodovinskem razvoju posameznih držav. S tem je postalo zagotavljanje dnevnega varstva otrok in drugih socialno varstvenih storitev, ki spodbujajo plačano zaposlitev žensk pomembnejše; enako velja za zakonodajne procese reguliranja področja dopustov za zaposlene, ki so povezani s skrbstvenim delom.

Pričujoče razprave se osredinjajo okoli dveh tematskih sklopov obravnavane problematike: vsebina javnih politik, povezanih s starševstvom in politik usklajevanja na ravni organizacij ter neformalno plačano skrbstveno delo, ki zapolnjuje skrbstveno vrzel vzdolž globalnih in lokalnih verig skrbi. Prvi prispevek avtoric Nevenke Černigoj Sadar in Aleksandre Kanjuo Mrčele prinaša pregled politik usklajevanja plačanega dela in družine v petih državah Evropske skupnosti ter stopnje zaposlenosti po spolu. Osrednjo pozornost usmeri na primerjalno analizo politik, povezanih s starševstvom, pri čemer izpostavi nekatere skupne značilnosti (subvencionirano otroško varstvo, materinski dopust), a tudi razlike glede deležev povrnjenih stroškov za materinski dopust, vključenosti otrok v formalne oblike varstva in trajanja starševskih dopustov, ki skupaj pogojujejo zaposlovanje staršev, zlasti mater v primerjanih državah. Tako ugotavlja, da Velika Britanija, Portugalska in Nizozemska za razliko od Švedske in Slovenije, nimajo vzpostavljenih ustreznih modelov skrbi, ki bi olajšali reproduktivno delo z otroki in omogočali enakomernejšo spolno delitev skrbstvenih obveznosti v družini.

Komparativna analiza politik na ravni delodajalcev kaže, da se organizacije z družinskimi obveznostmi zaposlenih soočajo na različne načine oz. sprejemajo različne dopolnilne ukrepe za njihovo lažje kombiniranje s plačanim delom, pri čemer ugotavlja slabšo odzivnost podjetij v Sloveniji in na Portugalskem v primerjavi s podjetji iz ostalih držav. Ostali prispevki obravnavajo neformalno plačano skrbstveno delo – ki se v razvitih državah pojavlja kot ‘alternativna’, delna in neustrezna rešitev krize skrbi – in pripadajoče globalne in lokalne verige skrbi, ki prinašajo nove priložnosti in tveganja na področjih dela, identitete in avtonomije. Prispevek Zdenke Šadl se ukvarja z globalnimi skrbstvenimi verigami. Pokaže, da je pri razumevanju (nove) družbene organizacije skrbi potrebno preseči ‘metodološki nacionalizem’ in vnesti transnacionalno perspektivo, tj. parametre globalizacije, ki se nanašajo na spremembe v migracijah, zaposlovanju žensk in na področju ekonomskega prestrukturiranja. Predstavljeni so široki vzorci ter splošni pogoji, v katerih delujejo novi modeli skrbi (in s katerimi seveda ne moremo pojasniti specifičnosti), vzporedno pa tudi teoretski konstrukti (globalne verige skrbi, skrbstveni deficit, transnacionalna gospodinjstva), s katerimi šele prepoznavamo, artikuliramo in analiziramo družbene, ekonomske in kulturne fenomene in procese, povezane s skrbjo, njenim mankom in odzivi nanj. Korak naprej v opazovanju in pojasnjevanju specifičnosti neformalnega plačanega skrbstvenega dela predstavlja prispevek Majde Hrženjak, ki z orisom specifičnega skrbstvenega, migracijskega in delovnega režima v Sloveniji ter na osnovi raziskave ponudbe in povpraševanja po tem delu pri nas analizira vpetost Slovenije v globalne verige skrbi. Tako ugotavlja razlike po področjih skrbstvenega dela: medtem ko sta varstvo otrok in oskrba starejših zagotovljena vzdolž lokalnih verig in etnicirana tako, da za otroke skrbijo ženske slovenskega etničnega izvora, za starejše pa notranje migrantke iz časov nekdanje Jugoslavije, je področje čiščenja globalizirano, saj v njem sodelujejo, poleg omenjenih notranjih migrantk, tudi ‘zunanje’ migrantke, zlasti iz Bosne in Hercegovine. Analiza distribucije tveganj, (psiholoških) stroškov in koristi skrbstvenih verig na obravnavanih delovnih področjih pokaže, da prinaša največ prikrajšanosti in neugodnih učinkov za delavke čiščenje kot nizko statusno, nizko plačano ter najbolj neregulirano skrbstveno delo, ki ga (tako avtorica) »v celoti zaznamuje sovpadanje ‘druge’ etničnosti, ženskega spola in ekonomske revščine«, značilno za globalne verige skrbi. Tudi zadnji prispevek tematizira verige in organizacijo skrbi, ki segajo čez nacionalne meje, tokrat iz smeri Slovenija–Italija ter njihove učinke za plačane skrbstvene delavke. Avtorici Živa Žerjal in Valentina Hlebec in sta z uporabo intervjujev raziskale plačano skrbstveno delo v italijanskih zasebnih gospodinjstvih, ki ga opravljajo čezmejne dnevne delovne migrantke iz Primorske regije – novodobne Šavrinke, kot bi jih lahko poimenovali. Obravnavata področje oskrbe starih, kjer Italija beleži visok skrbstveni deficit, katerega

poleg priseljenk iz tretjega sveta blažijo tudi Slovenke. V pogledu razlogov za opravljanje tovrstnega dela ugotavljata izključno ekonomsko motiviranost (kar verjetno pojasnjuje specifičnost dela s starimi) in izpostavljata značilnosti neformalnega plačanega skrbstvenega dela, ki govorijo o svetlejših platih verig skrbi (npr. sorazmerno visoko plačilo; dobri delovni pogoji in relativna izenačenost pogajalske moči med delodajalci in delavkami; odnosi medsebojnega zaupanja in povezanosti med delavkami in delodajalci), a tudi o negativnih učinkih, ki jih prinaša emocionalna opora starejših ljudi.

Zdenka Šadl
gostujoča urednica

LITERATURA

- Hochschild, Arlie Russel (1995): The Culture of Politics: Traditional, Post-Modern, Cold-Modern, and Warm-Modern Ideals of Care. *Social Politics* 2 (3): 333–46.
- Hochschild, Arlie Russel (2000): Global Care Chains and Emotional Surplus Value. V Hutton, W. in A. Giddens (ur), *On the Edge: Living with Global Capitalism*. London: Jonathan Cape.
- Zimmerman, Mary K, Litt, Jacquelyn S. in Bose, Christine E. (ur.) (2006): *Global Dimensions of Gender and Carework*. Stanford: Stanford University Press.